

I

Већим делом свога тока река Дрина протиче кроз тесне гудуре између стрмих планина или кроз дубоке кањоне окомито одсечених обала. Само на неколико места речног тока њене се обале проширују у отворене долине и стварају, било на једној било на обе стране реке, жупне, делимично равне, делимично таласасте пределе, подесне за обрађивање и насеља. Такво једно проширење настаје и овде, код Вишеграда, на месту где Дрина избија у наглom завоју из дубоког и уског теснаца који стварају Буткове Стијене и Узавничке планине. Заокрет који ту прави Дрина необично је оштар а планине са обе стране тако су стрме и толико ублизу да изгледају као затворен масив из кога река извире право, као из мрког зида. Али ту се планине одједном размичу у неправилан амфитеатар чији промер на најширем месту није већи од петнаестак километара ваздушне линије.

На том месту где Дрина избија целом тежином своје водене масе, зелене и запењене, из привидно затвореног склопа црних и стрмих планина, стоји велики, складно срезани мост од камена, са једанаест лукова широког распона. Од тог моста, као од основице, шири се лепезасто цела валовита долина, са вишеградском касабом и њеном околином, са засеоцима полеглим у превоје брежуљака, прекривена њивама, испашама и шљивицима, изукрштана међама и плотовима и пошкропљена шумарцима и ретким скуповима црногорице. Тако, посматрано са дна видика, изгледа као да из широких лукова белог моста тече и разлива се не само зелена Дрина, него и цео тај жупни и питоми простор, са свим што је на њему и јужним небом над њим.

На десној обали реке, почињући од самог моста, налази се главнина касабе, са чаршијом, делом у равници а делом на обронцима брегова. На другој страни моста, дуж леве обале, протеже се Малухино Поље, раштркано предграђе око друма који води пут Сарајева. Тако мост, састављајући два краја сарајевског друма, веже касабу са њеним предграђем.

Управо, кад се каже »веже«, то је исто толико тачно као кад се каже: сунце излази изјутра да бисмо ми људи могли да видимо око себе и да свршавамо потребне послове, а залази предвече да бисмо могли да спавамо и да се одморимо од дневног напора. Јер тај велики, камени мост, скупоцена грађевина јединствене лепоте, каквог немају ни много богатије и прометније вароши («Још свега два оваква имају у Царевини«, говорило се у старо време), једини је сталан и сигуран прелаз на целом средњем и горњем току Дрине и неопходна копча на друму који веже Босну са Србијом и преко Србије, даље, и са осталим деловима Турске Царевине, све до Стамбола. А касабa и њено предграђе само су насеља која се увек неминовно развијају на главним саобраћајним тачкама и с обе стране великих и важних мостова.

Тако су се и овде, с временом, ројиле куће и множила насеља на оба краја моста. Касаба је живела од моста и расла из њега као из свога неуништивног корена.

(Да би се јасно видела и потпуно разумела слика касабe и природа њеног односа према мосту, треба знати да у вароши постоји још једна ћуприја, као што постоји још једна река. То је Рзав и на њему дрвени мост. На самом крају вароши Рзав утиче у Дрину, тако да се средиште вароши и уједно њена главнина налазе на пешчаном језичку земље између две реке, велике и мале, које се ту састају, а разасута периферија простира се са друге стране мостова, на левој обали Дрине и на десној обали Рзава. Варош на води. Али иако постоје и још једна река и још један мост, речи »на ћуприји« не означавају никад рзавску ћуприју, просту дрвену грађевину без лепоте, без историје, без другог смисла осим што служи мештанима и њиховој стоци за прелаз, него увек и једино каменити мост на Дрини.)

Мост је око две стотине и педесет корака дугачак а широк око десет корака, осим на средини, где је проширен са две потпуно једнаке терасе, са сваке стране коловоза моста по једна, и достиже двоструку ширину. То је онај део моста који се зове *каџија*. Ту су, наиме, на средњем стубу који се при врху

проширује, озидани са обе стране испусти, тако да на том стубу почивају, лево и десно од коловоза, по једна тераса, смело и складно истурена из праве линије моста у простор над шумом, зеленом водом у дубини. Оне су око пет корака дуге и исто толико широке, ограђене каменом оградом, као и цео мост по дужини, али иначе отворене и ненаткривене. Десна тераса, идући из вароши, зове се софа. Она је уздигнута за два басамака, опточена седиштима којима ограда служи као наслон, а и басамаци и седишта и ограда, све од истог светлог камена, као саливено. Лева тераса, прекопута од софе, иста је, само празна, без седишта. На средини њене ограде зид се издиже изнад висине човека; у њему је, при врху, узидана плоча од белог мермера и на њој урезан богат турски натпис – тарих – са хронограмом који у тринаест стихова казује име онога који је подигао мост и годину кад је подигнут. При дну зида тече чесма: танак млаз воде из уста каменог змаја. На тој тераси смештен је кафеџија са својим џезвама, филџанима, увек распаљеном мангалом, и дечаком који преноси кафе преко пута, гостима на софи. То је капија.

На мосту и његовој капији, око њега или у вези са њим, тече и развија се, као што ћемо видети, живот човека из касабе. У свима причањима о личним, породичним и заједничким доживљајима, могу се увек чути речи »на ћуприји«. И заиста, на дринској ћуприји су прве дечије шетње и прве игре дечака. Хришћанска деца рођена на левој обали Дрине, прећу одмах првих дана свог живота мост, јер их већ прве недеље носе у цркву на крштење. Али и сва друга деца, и она која су рођена на десној обали и муслиманска, која нису уопште крштавана, проводила су, као и њихови очеви и дедови некад, главни део детињства у близини моста. Пецали су рибу око њега или ловили голубове под његовим окнима. Од најранијих година њихове очи су се привикавале на складне линије те велике грађевине од светлог, порозног, правилно и непогрешно сеченог камена. Знали су све мајсторски изрезане облине и удубине, као и све приче и легенде, које се везују за постанак и градњу моста, и у којима се чудно и неразмрсиво мешају и пре-

плићу машта и стварност, јава и сан. И то су их знали одувек, несвесно, као да су их са собом на свет донели, онако као што се молитве знају, не сећајући се ни од кога су их научили ни кад су их први пут чули.

Они су знали да је мост подигао велики везир Мехмед-паша, чије је родно село Соколовићи ту, иза једне од ових планина које окружују мост и касабу. Само везир је могао дати све што треба да се ово трајно чудо од камена сагради. (Везир – то је нешто сјајно, крупно, страшно и нејасно у свести дечака.) Зидео га је Раде Неимар, који је морао живети стотинама година да би саградио све што је лепо и трајно по српским земљама, легендарни и стварно безимени мајстор каквог свака маса замишља и жели, јер не воли да много памти ни многим да дугује, чак ни у сећању. Знали су да је градњу ометала вила бродарица, као што је одувек и свуда понеко ометао сваку градњу, и ноћу рушила оно што је дању саграђено. Док није »нешто« проговорило из воде и саветовало Раду Неимару да нађе двоје нејаке дјеце, близнади, брата и сестру, Стоју и Остоју по имену, и да их узиде у средње стубове моста. Одмах је почело тражење такве деце по целој Босни. Обећана је награда ономе ко их нађе и доведе.

Најпосле су сејмени пронашли у једном удаљеном селу двоје близнади, при сиси, и отели их силом везирове власти; али кад су их повели, мајка није хтела да се одвоји од њих, него је кукајући и плачући, неосетљива за псовке и ударце, посртала за њима све до Вишеграда. Ту је успела да се прогура пред Неимара.

Децу су узидали, јер друге није могло бити, али Неимар се, како кажу, сажалио и оставио на стубовима отворе кроз које је несрећна мајка могла да доји своју жртвовану децу. То су ови фино срезани слепи прозори, уски као пушкарнице, у којима се сада гнезде дивљи голубови. Као спомен на то већ стотинама година тече из зида мајчино млеко. То су они бели, танки млазеви, што у одређено доба године цуре из беспрекорних саставака, и види им се неизбрисив траг на камену. (Представа о женином млеку изазива у дечијој свести нешто

што им је и сувише блиско и отужно а исто тако нејасно и тајанствено као и везири и неимари, и што их збуњује и одбија.) Те млечне трагове по стубовима стружу људи и продају као лековит прах женама које после порођаја немају млека.

У централном стубу моста, испод »капије«, има један већи отвор, уска и дугачка врата без вратница, као џиновска пушкарница. У том стубу, каже се, има велика соба, мрачна дворана у којој живи црни Арапин. То знају сва деца. Он у њиховим сновима и надлагивањима игра велику улогу. Ко ме се он јави тај мора да умре. Ниједно дете га још није видело, јер деца не умиру. Али га је угледао једне ноћи Хамид, онај сипљиви и вечито пијани или мамурни хамал крвавих очију, и умро је још те ноћи, ту поред зида. Додуше, био је пијан до несвести и занеоћио је ту на мосту, под ведрим небом, при температури од -15°C . У тај мрачни отвор гледају дечаци често са обале, као у понор који страши и привлачи. Договоре се да сви гледају нетремице, а који први ма шта угледа да викне. Зуре у ту широку, мрачну пукотину, стрепећи од радозналости и од страха, док се неком малокрвном дечаку не учини да се отвор као црна завеса почиње да нише и помера, или док неки од оних подругливих и безобзирних другова (увек има по један такав) не викне »Арапин!« и не почне тобоже да бежи. То поквари игру и изазива разочарање и негодовање код оних који воле игру маште, мрзе иронију, и верују да би се пажљивим гледањем могло заиста нешто видети и доживети. А ноћу, на спавању, многи од њих рве се и носи са тим Арапином из ћуприје, као са судбином, све док га мајка не пробуди и тако не ослободи мучног сна. И док га запоји хладном водом (»да растјера страву«) и нагна да изговори божје име, дечак већ поново спава, преморен од дневне игре, тврдим дечијим сном у коме страхови још не могу да ухвате маха и не трају дуго.

Узводно од моста, на стрмој обали од сивог кречњака, са једне и друге стране, виде се округле удубине, све две по две, у правилним размацама, као да су у камен урезани трагови копита неког коња натприродне величине; оне иду одозго са Старог града, спуштају се низ литицу до реке и појављују се

опет на другој обали, где се губе под мрком земљом и растињем.

Деца која дуж те камените обале, за летњих дана, по вас дан лове ситну рибу, знају да су то трагови давних времена и старих ратника. Тада су на земљи живели велики јунаци, камен је још био незрео и мек као земља, а коњи су били, као и јунаци, циновског раста. Само, за српску децу то су трагови Шарчевих копита, остали још од онда кад је Краљевић Марко тамновао горе у Старом граду па побегао из њега, спустио се низ брдо и прескочио Дрину, на којој тада није било ћуприје. А турска деца знају да то није био Краљевић Марко нит' је могао бити (јер откуд влаху и копилану таква сила и такав коњ!), него Ђерзелез Алија, на својој крилатој бедевији, који је као што је познато презирао скеле и скелеције и прескакао реке као поточиће. Они се о томе и не препиру, толико су и једни и други убеђени у тачност свога веровања. И нема примера да је икад ико успео да кога разувери или да је ко променио своје мишљење.

У тим удубинама, које су округле а широке и дубоке као овећи чанци, задржи се још дуго после кише вода, као у каменим судовима. Те јаме, испуњене млаком кишницом, дечаци зову бунарима и у њима држе, и једни и други, без разлике веровања, ситну рибу, кркушице и плоте, које ухвате на удицу.

А на левој обали, у страни, одмах изнад друма има једна овећа хумка, земљана, али од неке тврде земље, сива и скамењена. На њој ништа не расте и не цвате до нека ситна трава, тврда и бодљикава као челична жица. Та је хумка мета и граница свих дечијих игара око моста. То се место некад звало Радисављев гроб. И прича се да је то био неки српски првак, силан човек. И кад је везир Мехмедпаша наумио да зида мост на Дрини и послао људе, све се покорило и одазвало на кулук, само је устао тај Радисав, подбунио народ и поручио везиру да се окане тога посла, јер неће, шале, подићи ћуприје на Дрини. И муке је имао везир док је савладао Радисава, јер је био јунак мимо људе а није га била ни пушка ни сабља, нит' је било конопца ни ланца којим се он могао везати; све је кидао

као конце. Такав је *шилсум* имао при себи. И ко зна шта би било и да ли би везир икад подигао ћуприју да се није нашао неки од његових људи, мудар и вешт, и подмитио и испитао момка Радисављевог. Тако су Радисава изненадили и удавили на спавању, везавши га свиленим конопцима, јер једино против свиле његова амајлија није помагала. Наше жене верују да има по једна ноћ у години кад се може видети како на ту хумку пада јака бела светлост право са неба. И то некако у јесен, у време између Велике и Мале Госпојине. Али дечаци који су, и верујући и не верујући, остајали да бдију поред прозора са изгледом на Радисављев гроб, нису никад успевали да виде небеску ватру, јер би их још пре поноћи савладао сан. Зато су опет путници, којима није до тога, видели неки бео сјај на хумци изнад моста, враћајући се ноћу у касабу.

А Турци у касаби, напротив, причају од старина да је на том месту погинуо као шехит неки дервиш, по имену шех-Турханија, који је био велики јунак и од неке каурске војске бранио овде прелаз преко Дрине. А што на том месту нема ни нишана ни турбета, то је по жељи самог дервиша, јер је хтео да тако буде сахрањен без знака и биљега, како се не би знало да је ту. Јер, ако икад опет навали нека каурска војска овуда, он ће устати испод овог брежуљка и зауставити је, као што је и некад учинио, тако да од вишеградске ћуприје неће моћи даље напред. Али зато његову хумку само небо понекад озари својом светлошћу.

Тако се живот касабалијске деце одиграва испод моста и око њега, у бескорисној игри или дечијим маштањима. А са првим годинама зрелости он се преноси на мост, управо на капију, где младићска машта налази другу храну и нове пределе, али где почињу већ и животне бриге и борбе и послови.

На капији и око капије су прва љубавна маштања, прва виђења у пролазу, добацивања и сашаптавања. Ту су и први послови и пазари, свађе и договори, ту састанци и сачекивања. Ту се, на ћупријској огради од камена, излажу на продају прве трешње и бостан, сабахзорски салепи и врући симити. Али ту се сакупљају и просјаци и сакати и губави, исто као и млађи и

здрави који желе да се покажу или да виде друге, као и сви који имају да изнесу ма шта нарочито од плодова, одела или оружја. Ту често поседају зрели, угледни људи да се поразговарају о јавним стварима и заједничким бригаама, али још чешће младићи који знају само за песму и шалу. Ту се приликом великих догађаја и историјских промена истичу прогласи и позиви (на оном издигнутом зиду, испод мермерне плоче са турским натписом, а изнад чесме), али ту су се, све до 1878. године, вешале или набијале на колац главе свих оних који су ма с кога разлога бивали погубљени, а погубљења су у овој касаби на граници, нарочито у немирним годинама, била често, а за неких времена, као што ћемо видети, и свакодневна.

Не могу прећи преко моста ни сватови ни погреб а да се не зауставе на капији. Ту се сватови обично спремају и сврставају пре уласка у чаршију. Ако су мирна и безбрижна времена, обредују се ракијом и запевају, поведу коло, и често се задрже много дуже него што су мислили. А код укопа, они који носе покојника спусте га малко да се одморе, редовно ту на капији, где му је и иначе протекао добар део живота.

Капија је најважнија тачка на мосту, исто као што је мост најважнији део вароши, или како је један турски путник, кога су Вишеграђани лепо угостили, написао у свом путопису, »њихова капија је срце моста који је срце ове касабе која сваком мора да остане у срцу«. Она показује колико су стари неимари, за које се у причама прича да су се носили са вилама и свакојаким чудима и да су морали да зазиђују живу децу, имали смисла не само за сталност и лепоту грађевине него и за корист и удобност коју ће од те грађевине имати и најдаљи нараштаји. И кад човек упозна овдашњи живот и добро размисли, мора да каже сам себи да је заиста мали број људи у овој Босни који имају овакву згуду и овакво уживање као што га сваки и последњи касабалија може да има на капији.

Наравно да зимско доба не долази у обзир, јер тада прелази преко моста само онај који мора, па и тај пружи корак и погне главу под хладним ветром који стално дува над реком. Тада, разуме се, нема задржавања на отвореним терасама на